

IZVORI SAMOPOŠTOVANJA KOD DJECE U RANOM DJETINJSTVU

KATICA LACKOVIĆ-GRGIN
NADEŽDA LITRIĆ
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UKD/UDC: 159.922.72
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper

Primljeno :1989-12-22
Received

Kod djece, koja su najmanje jednu godinu pohađala dječji vrtić i koja su bila izjednačena po nekim relevantnim sociodemografskim karakteristikama i inteligenciji, izvršeno je ispitivanje izvora samopoštovanja pomoću pitanja "Kome se ti sviđaš?" (n=60), odnosno pitanja "Tko sve tebe voli?" (n=90).

Utvrđeni izvori samopoštovanja se prema redoslijedu i čestini navođenja razlikuju od onih što su ih na uzorku s američkom djecom jednake dobi dobili Kirchner i Vondraek.

Dobiveni izvori samopoštovanja pokazali su konzistentnost kroz različite situacije ispitivanja, a rezultati općenito govore u prilog teorijskog shvaćanja da je rani razvoj samopoštovanja centriran oko odnosa roditelji-dijete.

Uvod i problem

Samopoimanje (self-koncept) je kompleksni fenomen koji u sebi uključuje kognitivne, afektivne i konativne komponente. Iako ga je zbog kompleksnosti i subjektivnosti nemoguće proučavati pomoću metoda što ih preferira znanstvena psihologija, ipak se u tom predmetnom području došlo do brojnih relevantnih saznanja. Isto tako, u njemu je ostalo još mnogo otvorenih pitanja i problema koji tek očekuju odgovore i rješenja (Lacković-Grgin, 1986).

U istraživanjima deskriptivnih i evaluativnih dimenzija samopoimanja teškoće su naglašenije pri pokušajima utvrđivanja njihova razvoja. Budući da bi razvoj samopoimanja trebalo zahtaviti tokom cijelog životnog vijeka, s tim u vezi, posebice su izraženi problemi proučavanja samopoimanja u prvim godinama života. Rano djetinjstvo, koje se općenito smatra vrlo značajnim razvojnim razdobljem i koje je dobro istraženo, relativno je slabo empirijski proučavano sa stajališta razvoja samopoimanja. To je i navelo

Tricketta na tvrdnju da su u ovom području nužne nove i imaginativne metode istraživanja (prema Burns, 1982).

I zaista, potrebno je podosta imaginacije da bi se ispitalo samopoimanje osoba koje su kognitivno i verbalno još sasvim skromno razvijene. Osim nekih prilično originalnih rješenja pri ispitivanjima početaka javljanja svijesti o sebi (Berenthal i Fischer, 1978; Lewis i Brooks-Gunn, 1979), većina istraživača u ovom području upotrebljavala je modifikacije uobičajenih načina ispitivanja samopoimanja - tzv. reaktivni i spontani. Reaktivni self se ispituje pomoću skala, upitnika i sličnih instrumenata, dok se spontani self obično ispituje tako što se od ispitanikâ traži da opišu sebe, odnosno da odgovore na pitanje "Tko sam ja?".

Ispitivanja reaktivnog selfa kod male djece pokazala su se prilično nedjelotvornima. Veći broj empiriskih pokušaja je potvrdio da se o samopoimanju djece te dobi ne može ništa pouzdano doznati ni pomoću verbalnih, niti pomoću slikovnih mjernih instrumenata (McDowell i Lindholm, 1986).

Nasuprot tome, ispitivanja spontanog selfa su omogućila, kao što navodi Harter (1988), upoznavanje glavnih karakteristika deskriptivnog aspekta samopoimanja male djece. Među tim karakteristikama autorica ističe sljedeće: opisivanje sebe u konkretnim, ponašajnim terminima; iznošenje specifičnih primjera češće nego navođenje generalizacija; mala realističnost u procjeni sebe i svojih mogućnosti; slaba koherentnost samopoimanja. I dok se o deskriptivnom aspektu samopoimanja djece predškolske dobi uspjelo podosta doznati upotrebom spontanog načina ispitivanja, dotle se o samopoštovanju, kao evaluativnom aspektu selfa, doznalo relativno malo. Koliko je nama poznato više je onih autora što su se bavili uzrocima zbog kojih je samopoštovanje male djece teško empirijski proučavati, nego što je onih koji su ga pokušavali ispitivati.

Jedno istraživanje kod djece predškolske dobi proveli su Kirchner i Vondraek (1975). Pomoću pitanja "Kome se ti sviđaš?" ispitivali su dječje viđenje izvora samopoštovanja. Dobiveni izvori bili su, prema čestini navođenja, ovako rangirani: na prvom mjestu bili su dječji prijatelji (52%), zatim braća i sestre (49%), pa tek onda majka (46%) i otac (33%). Ova četiri najčešće navođena izvora autori su dalje analizirali s obzirom na dob i spol djece. Našli su da nije postojala značajna razlika s obzirom na dob djece, ali su pronašli značajnu razliku s obzirom na spol. Djevojčice su češće od dječaka navodile majku i braću ili sestre.

Ovi su rezultati iznenađujući s obzirom na dominantna teorijska stajališta o razvoju samopoštovanja u ranom djetinjstvu. Naime, istaknutost prijatelja i braće ili sestara prije roditelja suprotno je stajalištima da je razvoj samopoimanja u ranom djetinjstvu centriran oko odnosa roditelj-di-

jete. To ne ističu samo pristalice interakcionističke teorije "zrcalnog selfa" (looking glass self), već to ističu i mnogi neoanalitičari. I Piagetovo je stajalište, da se socijalni egocentrizam ne otklanja do kasnog djetinjstva, poduprto nalazima kako djeca u ranom djetinjstvu češće percipiraju vršnjake kao zapreke i/ili bezživotne objekte nego kao socijalne objekte. Odrasli su im puno značajniji jer ih percipiraju kao superiorne (Lacković-Grgin, 1988).

Budući da rezultati Kirchnera i Vondraeka sugeriraju da vršnjaci imaju značajniji udio u razvoju samopoštovanja djece već u ranom djetinjstvu, neki su autori bili mišljenja da je možda potrebno preispitati navedena teorijska stajališta (Burns, 1982). Nama se čini da bi ipak bilo nužno pokušati ponovo ispitati izvore samopoštovanja kod djece u ranom djetinjstvu. I to ne samo zbog toga što su spomenuti nalazi dobiveni kod predškolaca iz jedne specifične (američke) kulture, već i zato što je formulacija pitanja "Kome se ti sviđaš?" mogla utjecati na ovakav, teorijski gledano, iznenađujući redoslijed izvora samopoštovanja. Ne bi trebalo biti sporno da djeca predškolske dobi uspješno percipiraju izraze simpatija na vanjskom, ponašajnom planu te ih tumače kao sviđanje. Međutim, priroda odnosa s odraslima ipak je drukčija od onog što podrazumijeva navedeno pitanje. U teoriji o razvoju samopoštovanja male djece prvenstveno se ističe značaj onih osoba koje zadovoljavaju djetetove potrebe za sigurnošću i za ljubavlju i pripadanjem. Prema Maslowu (1982) tek će uspješno zadovoljenje ovih potreba nižeg reda omogućiti pojavu i zadovoljenje potrebe za samopoštovanjem kao potrebe višeg reda. Navedene potrebe zadovoljavaju djetetu one osobe čiji status i snaga to omogućuju i kojima je dijete emocionalno privrženo. To su oni s kojima je dijete imalo brojna istovrsna iskustva na osnovi kojih je izgradilo uvjerenje da ga vole. Znači, iz suštine teorijskih shvaćanja proizlazi da bi za utvrđivanje izvora samopoštovanja male djece bilo adekvatnije pitanje "Tko sve tebe voli?"

Nadalje, spomenuti nalazi Harterove su pokazali da djeca u ranom djetinjstvu ne mogu organizirati logički povezanu sliku o sebi. Ova autorica, služeći se analogijom na nedostatak konzervacije pojmova o fizičkom svijetu što ih je utvrdio Piaget i drugi, smatra da na tome uzrastu mijenjanje atributa o djeci rezultira nedostatkom konzervacije selfa. Naravno da bi se zbog navedenih kognitivnih karakteristika djece ove dobi moglo pretpostaviti da u njih niti izvori samopoštovanja nisu konzistentni već da variraju u zavisnosti od socijalnog konteksta u kojem se vrši ispitivanje. Međutim, kako je ovdje riječ o dugotrajnim i istovrsnim iskustvima o emocionalnim odnosima s drugima, vjerojatnija je alternativna pretpostavka - da su izvori samopoštovanja konzistentni kroz situacije.

Zbog svega iznesenog cilj ovog istraživanja je provjeriti nalaze Kirchnera i Vondraeka koji su nesuglasni s pretpostavkama što proizlaze

iz interakcionističke i razvojno - kognitivne teorije selfa, te provjeriti pretpostavku o situacijskom /ne/variranju izvora samopoštovanja kod djece u ranom djetinjstvu. Da bi se naznačeni cilj realizirao pokušat će se odgovoriti na slijedeća pitanja:

- 1) Tko su izvori samopoštovanja i kakav je njihov redoslijed
 - a) kad pitanje upućeno djeci glasi "Kome se ti sviđaš?"
 - b) kad pitanje upućeno djeci glasi "Tko sve tebe voli?"
- 2) Da li su izvori samopoštovanja konzistentni ili situacijski variraju?
- 3) Da li postoji razlika između dječaka i djevojčica u navođenju izvora samopoštovanja?

Metodika rada

U ispitivanju je sudjelovalo 150 djece predškolske dobi iz dječjih vrtića u Zadru, Biogradu i Šibeniku. Djeca su u uzorak izabrana prema ovim relevantnim karakteristikama: dobi, spolu, dužini pohađanja vrtića, sastavu obitelji i zaposlenosti roditelja. Dob djeteta bila je ograničena na pet godina uz toleranciju od šest mjeseci (5 godina, + - 3 mjeseca). Obitelji su bile potpune (nukleusne), s oba zaposlena roditelja, s dvoje djece, a pohađanje vrtića iznosilo je najmanje jednu godinu. Kod 60 djece izvršeno je ispitivanje u situaciji koja je bila analogna onoj Kirchnera i Vondraeka (dijete samo s ispitivačem), a djeca su odgovarala na pitanje "Kome se ti sviđaš?"

Kod preostalih 90 djece najprije je izvršeno ispitivanje općeg nivoa intelektualnog razvoja pomoću Nove beogradske skale (NBS). Zatim su ona nasumce podijeljena u tri skupine od po 30 ispitanika s namjerom da se svaka skupina ispita u drukčijim okolnostima. Prije toga je pomoću jednosmjernje analize varijance rezultata na testu inteligencije utvrđeno da se te tri skupine međusobno ne razlikuju, odnosno da je stupanj intelektualnog razvoja djece u sve tri skupine približno jednak. Svaka od, na opisani način, formiranih grupa ispitivana je u jednoj od situacija:

SITUACIJA I - dijete samo s ispitivačem

SITUACIJA II - dijete je s ispitivačem i odgajateljem koji se pri ulasku smješka djetetu i/ili ga gladi po glavi

SITUACIJA III - dijete je u prostoriji s vršnjacima te ih za vrijeme ispitivanja može vidjeti.

U svakoj od navedene tri situacije djeci je postavljeno pitanje "Tko sve tebe voli?"

Odgovori ispitanika su registrirani pa potom klasificirani.

Rezultati

Tablica 1. Prikaz utvrđenih izvora samopoštovanja u postocima biranja na cjelokupnom uzorku i posebno u dječaka i djevojčica - uz pitanje "Kome se ti sviđaš?"

Izvori samopoštovanja	Cijeli uzorak N = 60	Dječaci N = 33	Djevojčice N = 27
MAMA	55,0%	63,6%	44,4%
TATA	48,3%	51,5%	44,4%
PRIJATELJ(ICA)	46,6%	45,4%	48,1%
BRAT/SESTRA	35,0%	33,3%	37,03%
BAKA	18,3%	33,3%	0
ODRASLI ROĐACI	8,3%	12,1%	3,7%
DJED	6,6%	12,1%	0
ISPITIVAČ	5,0%	0	11,1%
LUTKA	1,6%	0	3,7%

Dječaci i djevojčice ne navode potpuno identične izvore samopoštovanja. Djevojčice uopće ne navode baku i djeda koje dječaci navode. Dječaci pak ne navode ispitivača i lutku što djevojčice navode. Provjereno je da li se djevojčice i dječaci razlikuju u proporcijama istovrsnih izvora samopoštovanja. Utvrđeno je da niti jedna t-vrijednost nije statistički značajna.

Tablica 2. Prikaz dobivenih izvora samopoštovanja u postocima biranja na cjelokupnom uzorku - uz pitanje "Tko sve tebe voli?" (N=90)

Izvori samopoštovanja	Postoci biranja
MAJKA	100%
OTAC	100%
BRAT/SESTRA	83%
BAKA	74%
DJED	55%
PRIJATELJ/ICA	32%
ODGAJATELJ	6,6%

Tablica 3.: Prikaz frekvencije javljanja navedenih izvora samopoštovanja u svakoj od tri ispitane situacije

Izvori samopoštovanja	Situacija I	Situacija II	Situacija III
MAJKA	30	30	30
OTAC	30	30	30
BRAT/SESTRA	24	24	27
BAKA	24	22	21
DJED	20	17	13
PRIJATELJ(ICA)	9	10	10
ODGAJATELJ	1	3	2

Iako je iz tablice br. 3 evidentno da su u sve tri situacije svi izvori samopoštovanja gotovo podjednako često navođeni, ipak je statistički provjereno da li možda u kategoriji "DJED" razlika između situacija nije značajna. Testiranje značajnosti razlika među proporcijama je pokazalo da niti jedna t-vrijednost nije značajna.

Tablica 4.: Prikaz frekvencije javljanja navedenih izvora samopoštovanja u dječaka i djevojčica (N = 90)

Izvori samopoštovanja	Dječaci	Djevojčice
MAJKA	45	45
OTAC	45	45
BRAT/SESTRA	37	38
BAKA	32	35
DJED	25	25
PRIJATELJ(ICA)	18	11
ODGAJATELJ	3	3

I bez statističkog provjeravanja je vidljivo da i dječaci i djevojčice podjednako navode iste izvore samopoštovanja. Za kategoriju "PRIJATELJ" izračunat je t-test među proporcijama i njegova vrijednost od 1.78 nije statistički značajna.

Diskusija

Iz prikazanih rezultata je očito da djeca u ranom djetinjstvu, i na pitanje "Kome se ti sviđaš?" i na pitanje "Tko sve tebe voli?", navode gotovo identične izvore samopoštovanja. Razlike kojih ipak ima očituju se u broju navedenih izvora te, osobito, u čestini njihova navodenja iz čega su proizašle i razlike u njihovu redosljedju na rang listi formiranoj prema čestini odgovora. Prva razlika ogleda se u činjenici da je uz pitanje "Kome se ti sviđaš?" navedeno više izvora samopoštovanja nego uz pitanje "Tko sve tebe voli?". Međutim, čestina navodenja identičnih izvora samopoštovanja (MAJKA, OTAC, BRAT/SESTRA, BAKA, DJED) veća je uz pitanje "Tko sve tebe voli?" Jedino je u kategoriji "PRIJATELJ" veća frekvencija navodenja uz pitanje "Kome se ti sviđaš?"

To što su uz pitanje "Tko sve tebe voli?" svi ispitanici naveli majku i oca, a u visokom postotku i braću/sestre, odgovara realnosti, jer je u obitelji dijete voljeno i vrijedno, dok takvu svoju poziciju među vršnjacima mora izboriti. Odatle vjerojatno niska čestina navodenja prijatelja uz ovo pitanje te istodobno češće navodenje prijatelja uz pitanje o svidanju. Naime, svidanje ne implicira tako jasnu poziciju djeteta u odnosu na druge pa je stoga moguće da navode više izvora, da češće navode prijatelje, ali i ispitivača kojeg prvi put susreću, pa i lutku ili televizijske junake, što su ih navodili ispitanici Kirchnera i Vondraeka.

U uzorku ispitanika kojima je postavljeno pitanje "Kome se ti sviđaš?" prva četiri, najčešće navodena izvora, identična su onima što su ih ispitujući američku djecu dobili Kirchner i Vondraek. Međutim, njihov redosljed nije jednak, jer je u ovom istraživanju na prvom mjestu majka (55%), zatim otac (48,3%), pa tek nakon njih prijatelj (46,6%) i brat/sestra (35%). Možda uzroci ovih razlika leže u specifičnosti kulturalnih sredina iz kojih potječu djeca. Naime, u američke se djece, više nego u naše, od malena podstiče samostalnost i stvaraju se te podržavaju navike koje ju omogućuju. U našoj pak kulturi emocionalne veze između roditelja i djece su vrlo čvrste, čak i nakon perioda djetinjstva, što može sputavati proces osamostaljivanja pa i razvoj prijateljstva. Možda su baš iz spomenutih razloga američka djeca već u ranom djetinjstvu osjetljivija za izraze simpatija vršnjaka.

Između rezultata ovog i istraživanja Kirchnera i Vondraeka razlike su se iskazale i s obzirom na spol djece. U nas djevojčice ne navode više izvora samopoštovanja od dječaka, niti one češće od dječaka navode članove uže ili šire obitelji. Naprotiv, uz pitanje "Kome se ti sviđaš?", dječaci navode značajno češće baku i djeda. To bi se moglo objasniti opažljivo različitim načinom ponašanja što ga na ovim geografskim prostorima iskazuju bake

i djedovi prema unucima različitog spola. Muškom se djetetu više dive, više ga hvale i bodre, iako to ne mora značiti da ga i više vole. Upravo podatak o nepostojanju razlika između dječaka i djevojčica u navođenju baka i djedova uz pitanje "Tko sve tebe voli?" govori u prilog navedenom objašnjenju. Uz ovo pitanje spol djece se nije pokazao kao značajna reakcijska determinanta.

Zanimljiva se razlika ogleda i u činjenici da naši ispitanici uz pitanje "Kome se ti sviđaš?" ni u jednom slučaju ne navode odgajatelja, dok ga američka djeca navode u 12 posto slučajeva. Doduše, odgajatelj je naveden u 6,6 posto slučajeva uz pitanje "Tko sve tebe voli?". Kako se odgajatelja obično smatra značajnom odraslom osobom koja svojom superiornošću u djece izaziva respekt ali i naklonost, iznenađuje podatak da je on izvor samopoštovanja tako malom broju djece. Čini se da bi se ovaj nalaz mogao objasniti prirodom interakcije odgajatelja i djece u predškolskim ustanovama. Nije nam nažalost poznato da li se u nas na sustavan način ta interakcija proučavala, pa će se interpretacija dobivenog nalaza osloniti na podatke dobivene u nama bliskoj evropskoj zemlji sa sličnim sistemom predškolskog odgoja i obrazovanja. Tausch i suradnici (1988) su našli kako odgajatelji smatraju primarnijim zadatkom prenošenje znanja i poticanje intelektualnih postignuća djece od uvažavanja njihovih potreba za prisnošću i suradnjom. Zbog toga je njihov odnos prema djeci dirigirajući, tj. zadatke češće ostvaruju preko naloga i zapovijedi nego preko uvažavanja i ohrabrivanja. I u nas ima indikacija, na osnovi slučajnih opažanja, da odgajatelji zbog prena- glašavanja značaja predškolskog obrazovanja za intelektualni razvoj djece tendiraju vrtić pretvoriti u školu. Nažalost, u školu kakvoj se danas sve više kritike upućuje upravo zbog nedovoljnog promoviranja učeničke samoeffikasnosti i samopoštovanja.

I na kraju, iz dobivenih rezultata je vidljivo da su izvori samopoštovanja konzistentni kroz različite ispitne situacije. Ni prigodno izražavanje naklonosti (situacija II) nije remetilo redosljed osoba koje percipiraju kao one koje ih vole. Općenito, može se kazati da rezultati govore u prilog shvaćanjima da je razvoj samopoštovanja male djece centriran oko odnosa s roditeljima, ali i s ostalim članovima obitelji. Ipak, značaj vršnjaka već je na pomolu, što upućuje na potrebu proučavanja odnosa među vršnjacima, pa i provjeravanja tradicionalnih mišljenja o interpersonalnoj percepciji male djece.

Literatura:

- Berenthal, B.I. and Fischer, K.W. (1978): Development of self-recognition in the infant, *Developmental Psychology*, 14, 45-50.
- Burns, R. (1982): *Self-concept development and education*, Holt, Rinehart and Winston, London.
- Harter, S. (1988): Developmental processes in the construction of the self, In: Yawkey, T.D. and Johnson, J.E. (Eds): *Integrative processes and socialization: Early to Middle Childhood*, Hillsdale, N.J. Lawrence Erlbaum.
- Kirchner, P. and Vondraek, S. (1975): Perceived sources of esteem in early childhood, *Journal of Genetic Psychology*, 126, 169-176.
- Lacković - Grgin, K. (1986): Problemi istraživanja self-koncepta, posebice self-koncepta mladih, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 2, 141-154.
- Lacković - Grgin, K. (1988): Samovrednovanje pojedinca i značajni drugi - Razvojno-psihološka perspektiva, *Sociologija*, 1, 133-140.
- Lewis, M. and Brooks-Gunn, J. (1979): *Social cognition and the acquisition of self*, Plenum, New York.
- Maslow, A. (1982): *Motivacija i ličnost*, Nolit, Beograd.
- McDowell, A.L. and Lindholm, B.W. (1986): Measures of self-esteem by preschool children, *Psychological reports*, 59, 615-621.
- Tausch, A.M., Wittern, O. i Albus, J. (1988): Interakcija odgajatelj-dijete u situaciji učenja u dječjem vrtiću. *Školski vjesnik*, 3/4, 219-224.

Katica Lacković-Grgin and Nadežda Lirić: THE SOURCES OF SELF-ESTEEM BY CHILDREN IN EARLY CHILDHOOD

S u m m a r y

The authors investigated the sources of self-esteem with the question: Who likes you? (n-60), that is, with the question: Who are those that like you? (n-90). The investigation was done with the children who attended the kindergarten for at least a year and who were equal in some relevant socio-demographic characteristics and in intelligence.

The established sources of self-esteem are in frequency and the order of importance different from those that Kirchner and Vondraek got with the American children.

The obtained sources of self-esteem show the consistency through different situations of investigation and the results in general support the theoretical approach that in early development the self-esteem is centered around the parent-child relation.